

Սրանից հետո Խոսրովն իմանալով, որ պարսից Շապուհ թագավորը թշնամիների հետ է զբաղված, լուծում է նրա հետ կնքած խաղաղությունը և նրան վճարած մասնավոր հարկը կտրելով՝ այն ևս կայսրին է տալիս և հունաց զորքերը բերելով, դիմադրում է պարսից թագավորին: Բայց նրա կյանքը երկար չտևեց, նա վախճանվեց ինը տարի թագավորելուց հետո: Նրա մարմինը վերցրին և թաղեցին Անիում՝ իր հայրերի մոտ: Իսկ Մեծն Վրթանեսը ժողովելով բոլոր հայոց նախարարներին, զորքերով ու զորապետներով, մեր երկիրը հանձնում է Արշավիր Կամսարականին՝ իբրև գլխավորի և թագավորից հետո առաջին պատվավոր անձի¹⁵⁴, իսկ ինքն առնելով Խոսրովի որդի Տիրանին, գնում է կայսրի մոտ, որպեսզի նրան հոր տեղը հայոց թագավոր նշանակի:

Իսկ երբ պարսից Շապուհ թագավորը լսեց Խոսրովի մահը և որ նրա Տիրան որդին կայսրի մոտ գնաց, մեծ զորք է գումարում իր Ներսես եղբոր ձեռքի տակ, իբրև թե մտադրվելով նրան թագավորեցնել հայոց վրա, և ուղարկում է մեր երկիրը, սրան առաջնորդ համարելով: Նրանց հանդիպում է քաջ Արշավիր Կամսարականը բոլոր հայկական զորքերով, ճակատամարտ է տալիս Մոուղ կոչված դաշտում և թեպետ պատերազմում շատերն ընկան մեծամեծ նախարարներից, բայց հաղթությունը տարավ հայոց զորքը և փախուստի մատնեց պարսից զորքերը: Այսպես մեր երկիրը պահում են մինչև Տիրանի գալը:

ԺԱ

ՏԻՐԱՆԻ ԹԱԳԱՎՈՐԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ, ՄԵԾՆ ՎՐԹԱՆԵՍԻ ԱՅՍ ԱՇԽԱՐՀԻՑ ՓՈԽՎԵԼԸ

ԵՎ ՍՈՒՐԲ ՀՈՒՍԻԿԻ ՀԱԶՈՐԴԵԼՆ ԱԹՈՌԻՆ

Կոստանդիանոսի որդի Ավգոստոս Կոստանդը իր ինքնակալության տասնյոթերորդ տարում թագավորեցնում է Խոսրովի որդի Տիրանին և ուղարկում Հայաստան մեծն Վրթանեսի հետ: Նա գալով խաղաղությամբ տիրում է մեր երկրին պարսիկների հետ հաշտվելով և ոչ թե պատերազմներ անելով: Հարկ վճարելով հույներին, մի մասնավոր

---

¹⁵⁴ Կամսարական Արշավիրը այն պատճառով է կոչված առաջին պատվավոր անձ թագավորից հետո, որովհետև կամսարականները պահլավական ծագում ունեին, սերված լինելով կարենյան Պահլավից: Հայ Արշակունիները, ինչպես հայտնի է, արշակունիների մեծ տոհմում երկրորդ տեղն էին գրավում Պահլավներից հետո:

բան էլ տալիս է պարսիկներին, խաղաղ ապրում է իր հոր նման, նույնպես ոչ մի քաջության գործ ցույց չտալով, նույնիսկ չհետևելով հայրենական առաքիությանը, այլ ամեն բարի պաշտպանությունից թուլացած գաղտնի կերպով, որովհետև մեծն Վրթանեսից քաշվելով չէր համարձակվում հայտնապես ախտերին անձնատուր լինել:

Իսկ մեծն Վրթանեսը եպիսկոպոսության տասնհինգ տարին լրանալիս փոխվում է այս աշխարհից Տիրանի երրորդ տարում: Թագավորի հրամանով նրան տարան թաղեցին Թորդան գյուղում, կարծես մարգարեական աչքով տեսնելով, որ շատ ժամանակ անցնելուց հետո նույն տեղում պետք է թաղվեն նրա հոր նշխարները: Իսկ աթոռը հաջորդում է նրա Հուսիկ որդին Տիրանի չորրորդ տարում, որ և լիովին հետևող է լինում իր հայրերի առաքիության:

ԺԲ

ՇԱՊՈՒՀԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ԿՈՍՏԱՆԴԻ ՀԵՏ

Բայց Որմզդի որդի Շապուհը ավելի սերտ մտերմություն հաստատեց մեր Տիրան թագավորի հետ, մինչև իսկ նրան թիկունք և օգնական եղավ՝ նրան ազատելով հյուսիսային ազգերի հարձակումից, որոնք միաբանելով դուրս եկան Ճորա պահակից¹⁵⁵ և չորս տարի բանակ դրին ու մնացին Աղվանքի սահմաններում: Ուրիշ շատ թագավորների էլ նվաճեց Շապուհը և շատ բարբարոս ազգերից էլ օժանդակություն գտնելով՝ հարձակվեց Միջերկրայքի և Պաղեստինի վրա: Իսկ Կոստանդը Հուլիանոսին կեսար դարձնելով՝ ինքը զինվեց պարսիկների դեմ: Ճակատամարտի մեջ երկու կողմերն էլ պարտություն կրեցին, որովհետև երկու կողմիցն էլ շատերն ընկան, և ոչ մեկը մյուսից երես չդարձրեց, այնպես որ համաձայնության գալով՝ խաղաղություն կնքեցին մի քանի տարով: Պարսիկների պատերազմից վերադառնալով՝ Կոստանդը երկար հիվանդությունից հետո վախճանվեց Կիլիկիայի Մոմփայունեստ քաղաքում քսաներեք տարի թագավորելուց հետո: Սրա օրերում Երուսաղեմում երկնքից երևաց լուսեղեն խաչը քաղաքի բոլոր հավատացյալներին և անհավատներին երանելի Կյուրեղի¹⁵⁶ ժամանակ:

---

155 Ճորա պահակը նույն Ճորա դուռն է:

156 Երանելի Կյուրեղը՝ Կյուրեղ Աղեքսանդրիացին է, նշանավոր հույն հոգևորական և մատենագիր, որ Աղեքսանդրիայի պատրիարքական աթոռը գրավեց երեսուներկու տարի (412-444): Կյուրեղի բազմաթիվ աշխատություններից շատերը թարգմանված են հայերեն

ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ՏԻՐԱՆԸ, ՀՈՒԼԻԱՆՈՍԻՆ ԸՆԴԱՌԱՋ ԳՆԱԼՈՎ ՊԱՏԱՆԴՆԵՐ Է ՏԱԼԻՍ

Այս ժամանակներում հունաց վրա թագավորեց ամբարիշտ Հուլիանոսը¹⁵⁷, նա Աստծուն ուրացավ, կուռքերը պաշտեց, հալածանք և խռովություն հարուցեց եկեղեցու դեմ և ամեն կերպ ջանում էր քրիստոնեական հավատը հանգցնել, բայց ոչ թե բռնությամբ էր հնազանդեցնում, այլ խորամանկությամբ հնարք էր փնտրում, որ Քրիստոսի պաշտամունքը խափանվի և դևերին երկրպագություն մատուցվի: Երբ նա ըստ իրավունքի զինվեց¹⁵⁸ պարսիկների դեմ, և Կիլիկիայով անցնելով Միջագետք հասավ, պարսից սահմանապահ զորքերը Եփրատ գետի նավակամրջի չվանները կտրելով՝ անցքը պաշտպանում էին: Իսկ մեր Տիրան թագավորը Հուլիանոսին ընդառաջ գալով՝ հարձակվում է պարսից զորքերի վրա, նրանց՝ հալածում է և սպասավորություն մատուցանելով՝ ամբարիշտ Հուլիանոսին և հեծելազորի ամբողջ բազմությունն անց է կացնում գետով և շատ մեծարվում է Հուլիանոսից:

Եվ խնդրում է նրանից, որ նրան իր հետ Պարսկաստան չտանի, պատճառ բերելով, թե անկարող է ձի հեծնել: Հուլիանոսը համաձայնում է, բայց խնդրում է նրանից զորք և պատանդներ: Տիրանը խնայելով իր երկրորդ որդի Արշակին, տալիս է Տրդատ երրորդ որդուն, կնոջով ու որդիներով և իր Տիրիթ թոռանը՝ իր մեռած անդրանիկ որդի Արտաշեսի որդուն: Հուլիանոսը նրանց առնում անմիջապես ուղարկում է

ուրբերորդ դարում Ստեփանոս Սևանցու ձեռքով, մի քանիսն՝ ավելի առաջ, հինգերորդ դարում: Այս թարգմանությունները մի մեծ հատորով տպագրված են Կ.Պոլսում 1712 թվին “Գիրք պարապմանց” հին վերնագրով:

157 Հուլիանոս Կլավդիոս, Կոստանդիանոս Մեծի եղբորորդին, ծնված 331-ին: Նա 353- ին նշանակվեց կեսար, 360- ին զորքի կողմից ընտրվեց կայսր: Նա 361- ին ամբողջ կայսրությունը միացրեց իր միահեծան իշխանության տակ: 363- ին սպանվեց պարսից դեմ մղած պատերազմի ժամանակ: Դաստիարակված լինելով անապատականների ոգով՝ նա զգվանք զգաց դեպի այդպիսի կյանքը և սկսեց հալածել քրիստոնեությունը, և ջանք էր անում վերականգնել հին հեթանոսական կրոնը, բայց իզուր: Նա կնքված է Ուրացող անունով և նրա անունը մինչև այսօր դեռ կենդանի է հայ ժողովրդի մեջ, որ գործ է ածում «չար Հուլիանոս» անունը, նշանակելու համար խարդախ, խորամանկ մարդկանց:

158 Բնագրում «յորժամ գնա ընդդեմ պարսից իրավունքն զինեցին»: Մեզ թվում է թե «իրավունքն զինեցին» խոսքը աղավաղված է:

Բյուզանդիոն, իսկ Տիրանին ուղարկում է իր երկիրը: Նրան տալիս է տախտակի վրա նկարած իր պատկերը, որի վրա նկարված էին նաև մի քանի դների պատկերներ, և հրամայում է կանգնեցնել եկեղեցում՝ արևելյան կողմում, ասելով, թե հռոմեացիների տերության հարկատու եղողները բոլորն այդպես են անում: Տիրանը հանձն առնելով բերում է, մտքով չանցկացնելով, թե խաբեությամբ դների պատկերներ են երկրպագում:

ԺԴ

ՍՈՒՐԲ ՀՈՒՍԻԿԻ ԵՎ ԴԱՆԻԵԼԻ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Տիրանը Ծովաց գավառը հասնելով կամեցավ պատկերը դնել իր արքունիքի եկեղեցում: Սուրբ Հուսիկը պատկերը հափշտակեց թագավորի ձեռքից, գետին գցեց և ոտով տրորեց ու մանրեց, հասակցնելով թագավորին բանի խորամանկությունը: Տիրանը նրան չլսեց, վախենալով Հուլիանոսից, որովհետև մտածեց, թե ինքը կարող է մեռնել, իբրև թագավորի պատկերը ոտնակոխ անող: Ուստի ավելի ևս բորբոքվեց նրա մեջ զայրույթը, որ տածում էր դեպի սուրբ Հուսիկը՝ իր հանցանքները շարունակ հանդիմանելու պատճառով, և հրամայեց ճիպոտներով այնքան երկար ձաղկել նրան, որ ծեծելիս հոգին ավանդեց: Նրա վախճանվելուց հետո Տիրանը նախատինքի և անեծքի ենթարկվեց ծերունի Դանիել քահանայի կողմից, որ Սուրբ Գրիգորի աշակերտն ու սպասավորն էր, ուստի հրամայեց նրան խեղդամահ անել: Աշակերտները նրա մարմինը վերցնելով թաղեցին նրա միայնաբանում, որ կոչվում է Հացյաց դրախտ: Իսկ սուրբ Հուսիկի մարմինը վերցրին տաբան իր հոր մոտ, Թորդան գյուղը: Նա եպիսկոպոսություն արեց վեց տարի:

ԺԵ

ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԶՈՐԱՆ ՀԱՅՈՑ ԶՈՐՔԵՐՆ ԱՌՆԵԼՈՎ ՀՈՒԼԻԱՆՈՍԻ ՄՈՏԻՑ ԵՏ Է ԴԱՌՆՈՒՄ ԵՎ ՑԵՂՈՎ ԿՈՏՈՐՎՈՒՄ Է

Սուրբ Հուսիկի սպանման լուրը և բոլոր նախարարների քրթնմյունը հասավ Ռշտունյանց Զորա նահապետի ականջին, որ հայոց հարավային գնդի գորապետն էր Մանաճիիրի փոխանակ և Տիրանի հրամանով գնացել էր իր գորքով Հուլիանոսի հետ:

Այս լուրը լսելով՝ նա ասաց իր զորքին. «Զվարվենք այն մարդու հրամանով, որ գայթակղություն է գցում Քրիստոսի երկրպագության մեջ և սպանում է նրա սրբերին, և չուղեկցենք այս ամբարիշտ թագավորին»։ Զորքն իրեն կամակից դարձնելով՝ ետ է դառնում և գնում ամրանում է Տմորիքում, մինչև տեսնի, թե ինչ պիտի անեն մյուս նախարարները։ Բայց Հուլիանոսի սուրհանդակները նրա գալուց առաջ են հասնում և բերում են Տիրանին թուղթ հետևյալ ձևով։

Հուլիանոսի թուղթը Տիրանին

«Ինքնակալ Հուլիանոսը՝ Ինաքի սերունդը՝ Արամագղի որդին, որ ճակատագրով անմահության է սահմանված, մեր Տիրան գործակալին ողջունում է։

Այն զորքը, որ մեզ հետ ուղարկեցիր, նրանց զորագլուխն առավ ու ետ դարձավ։ Մենք կարող էինք մեր անթիվ գնդերից ուղարկել նրանց հետևից ու բռնել, բայց թույլ տվինք նրանց հեռանալ երկու պատճառով, նախ՝ որպեսզի պարսիկները մեր մասին չասեն, թե զորքը բերում է բռնությամբ և ոչ կամովին, և երկրորդ՝ որպեսզի փորձենք քո հավատարմությունը։ Արդ՝ եթե նա այդ բանն արեց ոչ քո կամքով, ապա նրանց ցեղովին բնաջինջ արա, որպեսզի մնացորդ չմնա, հակառակ դեպքում երդվում եմ Ռասով ¹⁵⁹, որ մեզ այս թագավորությունը շնորհեց, և Աթենասով, որ տվեց հաղթությունը, որ մեր վերադարձին անպարտելի զորությամբ կխորտակենք քեզ էլ, քո երկիրն էլ»։

Տիրանն այս տեսնելով՝ զարհուրում է և Հայր կոչված մարգալետին ուղարկում է Զորայի մոտ, երդումով նրան իր մոտ է կանչում։ Նրա զորքը տեսնելով, որ բոլոր նախարարները լուռ են մնացել, մեր ազգին հատուկ անհամբերությամբ ցրվեցին, յուրաքանչյուրը գնաց իր տունը։ Զորան մենակ մնալով ակամայից գալիս է թագավորի մոտ։ Նրան բռնելով՝ թագավորը գրավում է նրանց ամուր բերդ Աղթամարը և բոլորին կոտորում սպառում է։ Բայց մի փոքրիկ երեխայի՝ նրա Մեհենդակ եղբոր որդուն դայակները փախցրին փրկեցին։ Իսկ թագավորը նրա տեղը նշանակում է Անծիտի տեր Սաղամութին։

---

159 Ռաս անունով աստվածություն հայտնի չէ։ Էմինը հավանական ենթադրություն է անում, թե սա աղավաղություն է հունական «Արես» բառի, այսինքն պատերազմի աստծու։ Այս աղավաղությունը կարող է հետևանք լինել հայ ժողովրդի արտասանության։ Համեմատել՝ Արիստակես- Ռստակես։

ՀՈՒՍԻԿԻ ՈՐԴԻՆԵՐԻ ՄԱՀԸ ԵՎ ՓԱՌՆԵՐՄԵՀԻ ՀԱԶՈՐԴԵԼՆ ԱԹՈՌԻՆ

Իսկ հայոց նախարարները Տիրանից խնդրում են Հուսիկի փոխարեն մի արժանավոր մարդ եպիսկոպոս դնելու: Որովհետև նրա որդիները գովելի վարք չունեցան և անարժան էին այն առաքելական աթոռին և բացի սրանից, այդ օրերում նրանց վրա մահ հասավ ահռելի, սարսափելի, լսելու արժանի, - մի տեղում երկուսը միասին կայծակնահար եղան, որոնց անուններն էին Պապ և Աթանագինես, նրանք չթողին չափահաս զավակ այդ պաշտոնին համապատասխան, բացի Աթանագինեսի մի Ներսես անունով որդուց, որ Կեսարիայում սովորում էր և այդ ժամանակ գնացել էր Բյուզանդիոն՝ կին առնելու մի ոմն Ասպիոն մեծ իշխանի աղջկան: Ուստի որովհետև Գրիգորի ցեղից մարդ չկար, ընտրեցին մի ոմն Փառնեսեսի՝ Տարոնի Աշտիշատից և դրին քահանայապետ Տիրանի տասներորդ տարում: Նա աթոռը գրավեց չորս տարի:

ԺԷ

ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ՏԻՐԱՆԸ ՇԱՊՈՒՀԻՑ ԽԱԲՎԵՑ ՈՒ ՆՐԱ ԿՈՉԻՆ ԳՆԱԼՈՎ ՆՐԱՆԻՑ ԿՈՒՐԱՑՎԵՑ

Այս բոլորից հետո ամբարիշտ Հուլիանոսը փորից վիրավորվելով սատկում է Պարսկաստանում, ինչպես արժան էր նրա չար խորհուրդների համար: Նրա գորքը ետ դարձավ, թագավոր ընտրելով Հոբիանոսին, որը ճանապարհին վախճանվեց՝ Բուզիանդիոն չհասած: Իսկ պարսից Շապուհ թագավորը նրանց հետամուտ է լինում և խաբեությամբ կանչում է Տիրանին իր մոտ, գրելով նրան այսպիսի թուղթ:

Շապուհի թուղթը Տիրանին

«Մագդեզանց քաջ»¹⁶⁰ և արեգակին բարձակից Շապուհ արքայից արքան մեր բարյացակամությամբ հիշված սիրելի եղբորը՝ Հայոց Տիրան թագավորին շատ ողջույններ է հղում:

Մենք ստուգապես վերահասու եղանք, որ դու հաստատ պահեցիր քո սերը դեպի մեզ, կայսրի հետ չեկար մեր պարսից երկիրը, և այն գունդը որ քեզանից առավ Հուլիանոսը, հետևից մարդ ուղարկելով ետ կանչեցիր: Եվ առաջինը ինչ որ դու արիր, գիտենք, նրա համար արիր, որպեսզի քո երկրով չանցնի, այն, ինչ որ նա ինքը պիտի աներ: Ուստի մեր պահապանները երկչոտությամբ թողին հեռացան՝ քեզ պատճառ բռնելով, որի վրա զայրանալով՝ մենք ցուլի արյուն տվինք խմեցնել նրանց գլխավորին: Քո թագավորությանը մենք ոչ մի վնաս չենք հասցնի, երդվում ենք Միհր Մեծ Աստծով, միայն շտապիր գալ մեզ տեսության, հասարակական օգուտի մասին խորհրդակցելու համար:

Տիրանն այս տեսնելով՝ խելագարվեց գնաց նրա մոտ, որովհետև արդարությունը տանում էր նրան հատուցման տեղը: Շապուհը նրան տեսնելով՝ նախատեց խոսքերով իր գորքերի դեմ հանդիման և նրա աչքերը կուրացրեց, ինչպես հնում Սեդեկիայինը¹⁶¹: Գուցե սրանով նա վրեժը հաստատեց Սուրբ մարդու, որով լուսավորվում էր մեր երկիրն ըստ ավետարանի խոսքի, աշխարհի լույսը լինելով: Տիրանը նրա լույսը խավարեցրեց Հայաստանում և ինքն էլ խավարեց, տասնմեկ տարի թագավորություն անելուց հետո:

ԺԸ

ՇԱՊՈՒՀԻ՝ ԱՐՇԱԿԻՆ ԹԱԳԱՎՈՐԵՑՆԵԼԸ ԵՎ ՀՈՒՆԱՍՏԱՆ ԱՐՇԱՎԵԼԸ

---

160 «Մագդեզանց քաջ», Մագդեզն իրանական բառ է, զենդերեն՝ մագդա-յասնա, պահլավերեն՝ մագդա-յաստ, մագդեզն և այլն, և նշանակում է Մագդին (=Արամագդին) պաշտոդ, այսինքն զրադաշտական կրոնին հետևող: Ուրեմն Շապուհի տիտղոսի մեջ «Մագդեզանց քաջը» նշանակում է զրադաշտականների (կամ ինչպես մենք կասեինք՝ հավատացյալների, ուղղափառների) մեջ քաջը: Մեր հին մատենագիրները ևս հաճախ գործ են ածում Մագդեզն, Դենի Մագդեզն (զուտ պահլավերեն), մագդեզական և այլն: Հյուբշման, Արմատ.բառարան:

161 Սեդեկիա - Հուդայի վերջին թաղավորը, որին նշանակել էր Նաբուգոդոնոսորը 597թ.ն. Ք.: Նա մտածեց ապստամբել Նաբուգոդոնոսորից և բաբելական լուծը թողափել: Բայց հաղթվեց, բռնվեց և կուրացվեց և մեռավ բանտում: Նրա հետ միասին վերջացավ և Հուդայի թագավորությունը: Սեդեկային Խորենացին հիշում է նաև Ողբի մեջ:

Բայց Շապուհը Տիրանի փոխարեն թագավորեցրեց նրա որդի Արշակին, ակնածելով հայոց զորքերից, որպեսզի որևէ կերպով չխափանեն իր ձեռնարկելիք գործը: Նա այսպես պատշաճ համարեց, որ բարերարություն անելով մեր երկիրը հաստատ իր կողմը գրավի, նախարարական ցեղերն էլ նա զսպեց, ամենից պատանդներ առնելով: Եվ հայոց արևելյան զորքին Վահան Ամատունու փոխարեն սպարապետ նշանակեց իրեն հավատարիմ Սյունի Վաղինակին, և Հայաստանը նրան հանձնելով, ինքը հետամուտ եղավ հունական զորքին, հասավ մինչև Բյութանիա և այնտեղ նստեց շատ ամիսներ: Ոչինչ անել չկարողանալով ծովի մոտ մի սյուն է կանգնեցնում, վրան դնում է առյուծ, ոտքերի տակ մի գիրք բռնած, որ այս է նշանակում, ինչպես առյուծը հզորն է զազանների մեջ, այնպես է և պարսկականը թագավորների մեջ, իսկ գիրքը պարունակում է գիտություն՝ ինչպես հռոմեացիների տերությունը:

ԺԹ

ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԱՐՇԱԿԸ ԱՐՀԱՄԱՐՇԵՑ ՀՈՒՆԱՑ ԹԱԳԱՎՈՐԻՆ

Այս ժամանակների ընթացքում հյուսիսային ազգերի կողմից խռովություններ ծագեցին, որոնք զբաղեցրին պարսից Շապուհ թագավորին: Իսկ Հույների վրա թագավորեց Վաղենտիանոսը, որ զորքի գումարտակ է ուղարկում Միջերկրայք և հալածում է պարսկական զորքերին: Հետո մեր Արշակ թագավորին ուղարկում է այսպիսի թուղթ:

Վաղենտիանոսի թուղթն Արշակին

«Ինքնակալ Վաղենտիանոս Ավգոստոսը մեր աթոռակից և թագակից Վաղես կայսրի հետ հայոց Արշակ թագավորին ողջունում է:

Դու պետք է հիշելիր այն չարիքները, որ ձեզ հասան անասոված պարսիկներից, և այն երախտիքները, որ մեզանից գտել էք հնուց ի վեր մինչև քո ժամանակ, և պետք է հեռանայիր նրանից և մեզ մոտենայիր: Որպեսզի մեր զորքի հետ խառնվելով, միասին կռվեք նրանց դեմ, շնորհավորական նամակներով մեր այդտեղի զորավարներին ուղարկիր ձեր երկրի հարկերը, որպեսզի նրանք քո այստեղի եղբորը և նրա հետ եղած պատանդներն առնելով դուրս բերեն: Ողջ եղիր լիովին հնազանդությամբ մեր հռոմեական տերություն»: Իսկ Արշակը նույնիսկ չպատասխանեց այս նամակին, այլ բանի տեղ չդնելով նրանց արհամարհեց, միևնույն ժամանակ նա Շապուհի կողմն էլ

չդարձավ ամբողջ սրտով, այլ ինքնահավանությամբ պարծենում էր միշտ կերուխումների ժամանակ և վարձկան երգիչների բերանով, իբրև թե Աքիլլեսից էլ ավելի քաջ ու արի է, բայց իրոք նմանվելով կաղ ու սրագլուխ Թերսիտեսին, իր մեծամեծներից մերժված, մինչև որ իր ամբարտավանության վարձն ստացավ:

Ի

ՍՈՒՐԲ ՆԵՐՍԵՍԻ ԵՎ ՆՐԱ ՄՈՒԾԱԾ ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Արշակի թագավորության երրորդ տարում հայոց եպիսկոպոսապետ եղավ Աթանագինեսի որդի Մեծն Ներսեսը: Աթանագինեսը Հուսիկի որդին էր, սա Վրթանեսի որդին, իսկ այս վերջինը էր Սուրբ Գրիգորի որդին: Բյուզանդիայից Կեսարիա վերադառնալով՝ նա եկավ Հայաստան և իր հայրենիքի բոլոր ուղղության կարգերը նորոգեց, և ավելին ևս, որովհետև ինչ բարեկարգություններ որ նա տեսավ Հունաստանում մանավանդ թագավորանիստ քաղաքում, նույնը սահմանեց և մեր երկրում: Նա եպիսկոպոսների և աշխարհականների ժողով գումարեց, կանոնական սահմաններով հաստատեց ողորմածությունը, արմատախիլ արեց անգթությունը, որ մեր երկրում ի բնե սովորական էր: Որովհետև բորոտները հալածվում էին իբրև օրենքով պիղծ ճանաչված մարդիկ, ուրուկներին էլ փախուստի էին ենթարկում, որպեսզի ախտը նրանցից ուրիշների վրա չփոխադրվի, նրանց կացարաններն անապատներն էին և ամայի տեղերը, նրանց ծածկույթը՝ քարերն ու մացառները, իրենց թշվառության մեջ նրանք ոչ ոքից մխիթարություն չէին գտնում: Բացի դրանցից, հաշվանդամները չէին խնամվում, անձանոթ հյուրեր չէին ընդունվում, օտարականները պաշտպանություն չէին գտնում:

Իսկ նա հրամայեց, որ ամեն մի գավառում շինեն աղքատանոցներ առանձնացած անբնակ տեղերում, որպեսզի հունաց հիվանդանոցների նման մխիթարություն լինեն մարմնով վշտացածներին: Այս հիվանդանոցների վրա բաշխեց ավանները և ագարակները, որպեսզի իրենց արտերի արդյունքներից, արածող անասունների կթից ու բրդից բաժին հանեն և պարտավորաբար նրանց պետքերը հոգան, հեռվանց հեռու, իսկ նրանք դուրս չգան իրենց բնակության սահմանված շենքերից: Այս գործը նա հանձնեց Խաղ անունով իր սարկավագին, որ Կարինի Մարգաց գյուղից էր: Նույնպես սահմանում է, որ բոլոր գյուղերում իջևաններ շինվեն օտարականների համար, սնունդի տեղեր որբերի և ծերերի համար և խնամք չքավորների համար: Շինում է նաև